

TOMASZ KRUSZEWSKI
Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii UMK,
Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu
e-mail: tomkrus@umk.pl

WERTYKALNOŚĆ BIBLIOTEKI – OD SACRUM I STRAŻNICY DO IKONY MARKETINGU (ESEJ FILOZOFICZNY)¹

Dr hab. Tomasz Kruszewski – adiunkt w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, profesor nadzwyczajny w Wyższej Szkole Bankowej w Toruniu, menadżer psychologii w biznesie w WSB w Toruniu i Bydgoszczy, trener rozwoju osobistego, psychoterapeuta, mediator sądowy. Autor kilku książek i ponad 90 artykułów naukowych. Jego zainteresowania naukowe związane są z różnymi aspektami komunikacji społecznej i psychologii społecznej, m.in. zarządzaniem wizerunkiem instytucji, procesami postrzegania aktów komunikacji, materialnymi składnikami komunikacji społecznej.

SŁOWA KLUCZOWE: Architektura bibliotek. Symbolika przestrzeni. Psychologia miejsca.

ABSTRAKT: **Teza/cel artykułu** – Celem artykułu jest ukazanie wybranych przemian, jakie zachodzą w symbolice bibliotek. Są one dostrzegalne zarówno w organizacji instytucji, jak również w jej materialnej obudowie – formie architektonicznej. Jednym ze wskaźników konotujących nowe, odmienne od tradycyjnych symboliczne treści, są konstrukcje wertykalne bibliotek. **Metody badań** – Obie formuły posiadały cechę wspólną: wieże były wyizolowane z lokalnego środowiska społecznego, dostępne zaledwie dla wybranych. **Wyniki i wnioski** – We współczesnych realizacjach i projektach wykorzystuje się inną symbolikę wertykalności. Biblioteka traci aurę transcendencji, tajemniczości i spoiwa dwóch światów: materii i ducha, czego wieża bywała atrybutem przez wieki. Obecnie wieża to zazwyczaj ludna część przestrzeni społecznej (centrum cywilizacyjne, kulturowe), a jej archetypiczność ma być magne-

¹ Tekst pierwotnie został wygłoszony w formie referatu podczas międzynarodowej konferencji naukowej Fons largus. The Library: a Source of Inspiration – Biblioteka, źródło inspiracji – Warszawa, 14-17 maja 2012 r.

sem wabiącym klientów do biblioteki. W ten sposób następuje wymiana symbolu. Staje się on namacalny, „swój”, można go zagospodarować wedle potrzeb chwili. Nadal jednak realizuje ludzką potrzebę prestiżu, tyle że świątynię zastąpił produkt.

WPROWADZENIE – TŁO KULTUROWE

W czasach ponowoczesnych człowiek chce być miarą siebie. Poszukuje własnego, indywidualnego świata poprzez dowolne zestawianie i filtrowanie elementów świata zastanego. Staje się projektantem i budowniczym nowych, jednostkowych form ekspresji. Sądzi, że potrafi całkowicie samodzielnie tworzyć trwałe wartości – choćby na użytek własny – ma wolną wolę i kulturowo prawie nieograniczone prawa, aby żyć tak, jak chce. Żyje jednak w „świecie na sprzedaż”, w którym globalną wartością jest zysk. Przyjmując tę perspektywę dostrzec można, że zmienność świata jest bardziej dynamiczna, niż kiedykolwiek wcześniej. Dynamika zmian obejmuje również artefakty do niedawna uznawane za jakościowo stałe. Tymczasem przyjmują one nowe wartości – tracąc dotychczasowe, mutują się, łączą z innymi – wcześniej całkowicie nieprzystającymi, choćby ze względu na zróżnicowanie kulturowe. Współczesna globalność znacznie ograniczyła lokalne determinanty.

W tym wirze przeobrażeń funkcjonuje człowiek ponowoczesny, konstruujący konwencję swojego świata, lecz ta okazuje się niestabilna w kontekście nieustannie ewoluujących kanonów świata zastanego. Jest jak dziecko, które nie wie, jaki będzie efekt misternie budowanej przez nie budowli z klocków. W naszym świecie klocki wciąż zmieniają swoją formę. Gąszcz tych form coraz intensywniej wzbogacany jest o artefakty czysto kulturowe: tradycyjne symbole wraz z ich fizycznymi desygnatami. Również ich znaczenia ulegają metamorfozom. Do tego zbioru należą archetypiczne kształty, które wykorzystuje się w architekturze. Jedną z nich jest wertykalność. Także wśród form budowlanych, które stawiane są z myślą o bibliotekach, znajdują się wieże. W historii architektury bibliotek wieże realizowały odmienne funkcje, symbolizowały też różne treści. W tym przyczynku autor podjął się próby elementarnej analizy zmian podstawowych funkcji prymarnych i sekundarnych konstrukcji wertykalnych bibliotek, przy czym interpretacje starał się ograniczyć dwiema zmiennymi jakościowymi wież: prestiżem i bezpieczeństwem oraz ich cechami pochodnymi. Refleksje są efektem własnych przemyśleń oraz założeń koncepcyjnych architektów. Niektóre pozyskał z biur architektonicznych lub wprost od twórców recenzowanych budowli.

SYMBOLIKA WIEŻY – TRADYCJA A WSPÓŁCZESNOŚĆ

O znakach i symbolach mówimy, gdy przekaz werbalny okazuje się niewystarczający dla wyrażenia idei lub aksjologicznych dylematów. W przypadku niektórych artefaktów materialnych – w tym w struktu-

rze wertrykalnej – pojawiają się znaczenia konotacyjne. W *Słowniku symboli* Kopalińskiego znajdujemy informacje, że wieża w różnych kulturach i czasach symbolizuje m.in.: czas, drabinę do nieba, zbawienie, piękno, majestat, wspaniałość, skarb(nicę), wzniosłość, perspektywę, straż, obronę, schronienie, bezpieczeństwo, trwałość, ukrytą prawdę czy ewolucję (Kopaliński, 1990, s. 461). Patrząc ku górze, człowiek czuje się bezpiecznie (zob. Warmiński, 1999, s. 64). Księgozbiór umieszczony w wieży zabezpiecza historię człowieka. Tym samym wierzy on, że pamięć o nim przetrwa. Lecz to, co powyżej wskazuje jednocześnie na to, co w dole – proces upadania – pokazując drugie znaczenie wertrykalności. Jest niebo, lecz jest i piekło (Jacko, 2005, s. 179). Dążenie do doskonałości – pragnienie człowieka, by osiąść wiedzę, wejść na szczyt, wiąże się z ryzykiem upadku i cierpienia (Kruszewski, 2012, s. 126-127). Taki obraz relacji człowiek – biblioteka otrzymujemy podczas lektury ostatnich kart *Imienia róży* Eco, gdy bohater ponad dobro własne przedkłada dobro społeczne (kulturę), wynosząc cymelia z płonącej wieży. Chociaż materialność wieży jest bardziej krucha, niż się tego spodziewamy, jej transcendentna siła: duch, sacrum są trwalsze i mocniejsze od zwyczajnych przeciwieństw. Jest wzorem niezłomnego. W *Boskiej komedii* Dantego czytamy: „Mocny jak wieża bądź, co się nie zegnije, chociaż wichur na jej szczycie wali” (*Czyścicie, Pieśń 5.13*). Z drugiej natomiast strony o kruchości wieży przypomina opowieść o wieży Babel, która symbolizuje wprawdzie dążenie do zespolenia ludzi, jednak jest ono skazane na niepowodzenie i mimo chwilowości sukcesu, tworzy zamęt (Dulau, ed. 2012, s. 20-25). Instalacja *Wieża Babel* Marty Minujin, zrealizowana w Buenos Aires w 2011 r. – 25-metrowa stożkowa wieża obudowana kilkudziesięcioma tysiącami książek – jest współczesnym świadectwem tego symbolicznego rozdwojenia idei wertrykalności (zob. Minujin, 2010).

W bogatej tradycyjnej symbolice wieża pojawia się również w odniesieniu do człowieka. Jej górne okna to ludzkie oczy i umysł (Kopaliński, s. 461). Na tej skromnej arenie powstają nowe myśli i koncepcje, by wspomnieć choćby o niewielkiej bibliotece w wieży w posiadłości niedaleko Périgord, gdzie Montaigne pisał pierwsze eseje. Pracownie uczonych na ostatnich kondygnacjach wież, jak u Montaigne’a, ale też u Kopernika we Fromborku, ukazują tę przestrzeń jako desygnat świeckiego sacrum, w którym powstają idee, utrwalane następnie na papierze i powielane w księgach. Co oczywiste, księga (u apostołów, św. Grzegorza, św. Antoniego, św. Brygidy, św. Genowefy), ale też wieża, strzelista bryła (u św. Barbary św. Kunegundy) pojawiają się jako atrybuty świętych w ikonografii chrześcijańskiej. Utożsamianie wertrykalnej konstrukcji z cnotami ludzkimi, jak pokora, wiara, wiedza było charakterystyczne w obszarze tak sakralnym, jak laickim – w obu odwoływało widza do najbardziej transcendentnych pokładów człowieczeństwa.

Jakie treści symboliczne niesie wieża współcześnie? Archetypiczność wertykalności pozwoliła na utrzymanie wielu cech, przy czym zmieniło się ich natężenie. Ograniczając się do obszaru architektury, podstawową symboliczną funkcją jest dążenie do prestiżu. Metropolie azjatyckie dzisiaj są tego świadectwem w takim stopniu, jak przed kilkudziesięciu laty wielkie miasta Ameryki. Liczba wież, ich wysokość, forma, faktura niosą informacje o bogactwie i sile ich dysponentów. Promocja siebie zastąpiła treści transcendentne – marketing zastąpił sacrum. Osobną kwestią jest estetyka, której poziom nigdy zresztą nie był wysoki. Postmodernistyczna i neomodernistyczna redakcja wieżowców upodobiła je względem siebie i z trudem można wydzielić więcej niż co najwyżej kilka programów koncepcyjnych². Projekt Costa Iberica holenderskiej grupy architektonicznej, w którym symbolika chrześcijańska (motyw krzyża) łączy się z wielkomięskim funkcjonalizmem, jest sztandarowym przykładem wymiany i transgresji treści kodów kulturowych.

WIEŻA BIBLIOTECZNA – OD SYMBOLIKI DO KONSUMPCJI

W poszukiwaniu symboliki wież istotne jest pojęcie sacrum, które – patrząc diachronicznie – w bibliotece przybiera różne treści. Przydatna jest analiza, która wymaga oprócz rozpatrzenia struktury dzieła sztuki, również jego genezy (Stróżewski, 2002, s. 211). Przy założeniu a priori, że architektura bibliotek (tak, jak architektura w ogóle) nosi znamiona dzieła sztuki (niezależnie od utartych w danym czasie opinii i gustów), oba czynniki – tak struktura, jak geneza obiektu tworzą podstawę analiz. Na przykład zauważyć można, że ustalona struktura organizacyjna bibliotek warunkuje dostęp do magazynów ograniczony do pewnej części pracowników. Z kolei struktura zbudowana z barier, śluz jest drugim, fizycznym wskaźnikiem chronienia czegoś, co nazwać można byłoby sacrum świata wiedzy i ducha występującego pod postacią księgozbioru. Wertykalność w obiektach architektury jest powiązana z dwuwartościowością. Wieża magazynowa, czyli skarbiec (sacrum), styka się ze światem poniżej (profanum).

Zespolenie obu wymienionych sfer zachodzi w pochodzącej z początku lat 70. XX w. monumentalnej Bibliothèque de la Part-Dieu (proj. Jacques Perrin-Fayolle, Charles Delfante, 1972 r.) – głównej siedzibie Bibliothèque Municipale de Lyon. Tam 17-piętrowy magazyn, wypiętrza się ponad głównym wejściem do biblioteki (Kruszewski, 2012, s. 436). Pracownik, jak strażnik, może patrzeć z góry na przybysza, ale za chwilę będzie świadczył mu usługi, przynosząc książki z magazynu. Pojawi się współrzędność w tej pierwotnie zhierarchizowanej relacji. W William Oxley Thompson Me-

² Por. wystawa Torres y Rascacielos. De Babel a Dubái zorganizowana w Obra Social „la Caixa”, w Barcelonie i Madrycie w latach 2012-2013.

morial Library (proj. Allen & Collins, 1912 r., rest. 2009 r.) znajdującej się na Ohio State University w Columbus, 14-piętrowa wieża, znajdująca się w tylnym trakcie (Fot. 1), rzuca realny, ale jednocześnie niemal mistyczny cień na użytkowników przebywających w modernistycznym lobby oraz tych, wchodzących do kompleksu przez zlokalizowane pod nim wejście. Także tutaj, w cechach funkcjonalnych budynku, widać bynajmniej nierównoległy stosunek pracownika i użytkownika. Istnieje hierarchia fizyczna i organizacyjna: na górze magazyny, pomieszczenia administracyjne, a poniżej ogólnodostępne lobby (por. Roth, 2011, pp. 34-36). Przywołując tradycyjną symbolikę wieży – człowieka: widzimy na górze mózg, pozornie nieruchomy i niedostrzegalny, poniżej – nieustannie pulsujące trzewia (por. wcześniejsze porównanie wieży i człowieka). Nie należy wątpić, że proces dystrybucji wiedzy jest zatem również pochodną symboliki wertykalności, gdy tę rozpatruje się w perspektywie organizacji przestrzeni społecznej. Zarządzanie nią w sensie dosłownym ukazuje hierarchizowanie, np. wartości. Widać to w neogotyckim Erastus Milo Cravath Memorial Library (proj. Henry Hibbs, 1930 r., rest. 2001-2003 r.) na Fisk University w Nashville, Tennessee. W liczącym dziewięć pięter budynku (Fot. 2), tylko trzy piętra były otwarte dla użytkowników, pozostałe służyły jako zamknięte

Fot. 1. Biblioteka-organizm: ALLEN & COLLINS *Thompson Library* (Columbus). 1912.
Fot. David Grant

Fot. 2. Wieża-twierdza: H. HIBBS *Erastus M. Cravath Memorial Library* (Nashville). 1930.
Fot. Joseph Hoffheimer

magazyny (*Fisk University...*, 2007). Masywna bryła wieży, obudowanej wokół mniejszymi prostopadłościennymi formami wzmacnia w widzu wrażenie patrzenia na twierdzę – nieosiągalną zwyczajną drogą.

Styk sacrum/profanum osobliwie pokazują użytkownikom biblioteki mieszczące się w zaadaptowanych byłych lub częściowo pełniących pierwotną funkcję kościołach w niemieckich: Stadtpfarrkirche Müncheberg i Stadtbibliothek Mühlhausen lub kanadyjskim Lévis w Québec (Bibliothèque Pierre-Georges-Roy). W Polsce należą do tej grupy – przy całej odmienności w zakresie dbałości o postsakralną spuściznę – biblioteki publiczne w Dobrym Mieście i Słupsku. Mimo że biblioteki nie wykorzystują w szczególnie sposób powierzchni wież na co dzień, to właśnie wieże są tym składnikiem architektury, który konotuje łączliwość dwóch światów – z biblioteką, jako bramą między nimi. Wieże pobudowane niegdyś – tak jak całe obiekty – do innych celów, teraz są też marketingowym wskaźnikiem i to wobec dwóch zmiennych: są wskaźnikiem prestiżu, sugerującym, że biblioteka nie mieści się „byle gdzie”, ale są też słupem orientacyjnym, drogowskazem – bezpiecznie prowadzącym użytkownika do niej. Pierwotna funkcja kościelnych wież, zdaje się, nie została całkowicie wyrugowana przez nowego gospodarza (Kruszewski, 2009, s. 5-7). Biblioteka to jedna z nielicznych instytucji społecznych, która dobrze wpasowuje się w „ducha” bryły świątyni. Jak zauważył Mario Botta, znajdując się we wnętrzu

kościół, czuje się, że jest się w centrum świata (Jodidio, 2002, p. 30). Podobne odczucia mogą pojawiać się podczas podziwiania architektury świeckiej, która naśladowała sakralną, jak to miało miejsce w przypadku dwóch bibliotek Cornell University przylegających do strzelistej, XIX-wiecznej wieży. Jej monumentalność nadal, po 120 latach, przyciąga uwagę, jest dominantą okolicznego terenu i znakiem rozpoznawczym kampusu w niewielkim Ithaca, leżącym w pobliżu Nowego Jorku – globalnego symbolu wysokościowców. W Cornell University, dzięki wprowadzonej quasi-sakralnej formie architektury, dominuje jednak nastrój powagi i zadumy, zamiast nowojorskiego blichtru, o którym pisał przed kilku laty Rem Koolhaas w *Delirycznym Nowym Jorku*.

Sakralność miejsca utrzymywana przez wertykalną strukturę przejawia się odseparowaniem jej od profanum. Świata wiedzy, dziedzictwa kulturowego strzegą szklane tafle ścian wież w Beinecke Rare Book and Manuscript Library (proj. Gordon Bunshaft, 1963 r.) na Yale University w New Haven oraz King's Library Tower w londyńskiej British Library (proj. Colin St John Wilson, 1998 r.). W pierwszej, modernistycznej konstrukcji do czynienia ma się właściwie z dwiema wieżami, jeśli przyjąć metaforę Charlesa Jencksa, że obiekt wygląda jak „stos odbiorników telewizyjnych, w których popsuł się obraz” (Jencks, 1987, s. 19). Wieża właściwa Beinecke Library to 6-kondygnacyjna prostopadłościenna forma, która, inaczej niż

Fot. 3. Szklana wieża-klosz: G. BUNSHAFT
Beinecke Rare Book and Manuscript Library
(New Haven). 1963. Fot. Michael Marsland.
Rep. dzięki uprzejmości Yale University

w Londynie, nie jest jednym z elementów gigantycznego hallu biblioteki, lecz niemal wypełnia budynek (Fot. 3). Sprawia wrażenie bycia jedynie ochronnym kloszem dla wieży powstałej ze stosów zabytkowego księgozbioru. Drogi do skarbcza, świadomie lub nie, „strzeże” personel, pozostawiony niczym straż w przedbramiu – u wrót wieży. Pozornie sacrum znajduje się na wyciągnięcie ręki, w istocie dostępne jest bardzo nielicznej grupie pracowników biblioteki, dystrybuującej pojedyncze woluminy poza skarbiec – do czytelnia.

Koncepcja w wymiarze organizacyjnym oraz symbolicznym z New Haven została przeniesiona do stolicy Wielkiej Brytanii. Również tu zbiory są widoczne zza przeszkleń dla wszystkich użytkowników biblioteki oraz turystów, chcących zobaczyć materialny artefakt świadcząca o potędze dawnego światowego mo-

Fot. 4. Wieża wotywna: C. St. J. WILSON *King's Library Tower*. *British Library* (Londyn). 1998.
Fot. Xavier de Jauréguiberry

carstwa. Ta wieża, z przechowywanym w niej zabytkowym księgozbiorem króla Jerzego III (Fot. 4), konotuje dodatkowe symboliczne treści, których brak w Beinecke Library. Wzmocnieniem sacrum jest historyczna spójność zbioru, jego jednolitość. Zbiór konotuje cechy narodowo-patriotyczne.

Przestrzeń obu bibliotek jest bliższa bibliotecznemu skarbcowi niż magazynowi. Stanowi jednak skarbiec wyjątkowy, ponieważ większość tego rodzaju miejsc jest niewidoczna, a ich lokalizacja nieznaną klientom bibliotek. Odbiorcy tego dobra kulturowego dzielą się wówczas na dwie kategorie: czytelników delegowanych do odrębnych „sal widzeń” – czytelników i klientów, tj. użytkowników ogólnodostępnej przestrzeni bibliotecznej, którzy otrzymują produkt: wystawę do podziwiania „zza szkła”, marketingowy chwyt reklamujący instytucję.

Pomimo dwóch ostatnich przykładów w świecie ponowoczesnym dostrzeżać się proces nieustannego pomniejszania służy odseparowującej wszelkie sacrum od profanum, na skutek czego słabnie moc transcendencji (Kruszewski, 2012, s. 437). Obok czynników kulturowych istnieją też czynniki bardzo wymierne, jak obrona formuła organizacyjna instytucji (np. nowocześnie pojmowane biblioteki publiczne), ale też budulec, z którego wykonano istotne elementy budynku. Książkowa Wieża (Book Mountain) w Spijkenisse w Holandii, zaprojektowana przez MVRDV, posiada spiralne trakty dla pieszych, które „wciągają” czytelnika do jej wnętrza – czym całkowicie odrzucona została idea biblioteki obrona w New Haven i Londynie. Ta „górawieża” z książ-

żek, niemal wypełniająca piramidalny obiekt ze szkła, jest w pełni dostępna dla każdego (zob. *Book Mountain...*, 2012). Co do materiału budowlanego, od kilku dekad jest modne transparentne szkło w panoramicznych oknach, czy jako inny element konstrukcyjny elewacji, jak w siedzibie księżnicy narodowej Białorusi (72 metry, 22 kondygnacje, proj. Michaił Vinogradov, Viktor Kramarenko, 2006 r.). Taka konstrukcja minimalizuje w widzach i użytkownikach poczucie nieznanego i niepoznanego. Wskaźnikami zacierania granic między sacrum i profanum, sztuką i komercją, obiektywnym pięknem i manipulacyjnym marketingiem są także nowoczesne budynki bibliotek. W mińskim gmachu wydźwięk propagandowy jest uderzający. Szkło niejako symbolizuje transparentność (pod szklaną obudową kryje się jednak betonowa konstrukcja), a gmach doskonale wpisuje się w komunistyczną propagandę, będąc jednym z najczęściej pokazywanych symboli „postępu” cywilizacyjnego na Białorusi (Fot. 5).

Innym objawem tendencji do łączenia pierwotnie odseparowanych przestrzeni jest siedziba Biblioteki Miejskiej w Luckenwalde (proj. Marina Wronna, Ralf Fleckenstein, Katharina Feldhusen, 2008 r.). Zaadaptowano tam kilkudziesięcioletni budynek dworca kolejowego, w którym poczekalnie i kasy przebudowano na wypożyczalnię i miejsce spotkań. Do starego gmachu dobudowano niewielką, pochyłą wieżę, kryjącą w sobie część biblioteczną adresowaną do dzieci. Gra z widzem opiera się nadal na świetle, choć już nie poprzez wykorzystanie szkła, lecz złotego koloru. Barwa elewacji przywołuje archetypiczną symbolikę wertykalną, z takimi jej atrybutami,

Fot. 5. Wieża przystępna-falszywa: M. VINOGRADOV, V. KRAMARENKO
Nacionalnaja Biblioteka Bielarusi. 2006. Fot. Victor Shaposhnikov

jak: bogactwo, prestiż, tajemniczość, lecz jednocześnie, dzięki pochyleniu konstrukcji, sugeruje ona swojskość i zwyczajność domu (Fot. 6). Ten zabieg jest jakby mrugnięciem do użytkownika sygnalizującym, że owszem ma on do czynienia z biblioteką, która posiada ogromny zbudowany na wielopokoleniowej tradycji potencjał kulturowy, ale jednocześnie z biblioteką oddaną w jego władanie. Użytkownik ma czuć się „u siebie” – pomaga mu w wykreowaniu tego poczucia design wnętrza. Z kolei konstrukcja wieży jest wysunięta przed front głównego podworcowego budynku. Wieża w Luckenwalde w ten sposób pokazana jest jako forma ogólnodostępna, tak wewnątrz, jak i z zewnątrz. Siedziba Stadtbibliothek Luckenwalde przypomina o podwójnym charakterze biblioteki: miejscu niezwykłym i codziennym zarazem, miejscu sacrum, ale i miejscu społecznym.

Analizując symboliczność konstrukcji wertykalnej nie można pominąć jej ważnej cechy – reprezentacyjności, która wynika również z poszukiwań w przeszłości. W Universitätsbibliothek w Heidelbergu posłużono się motywem zamkowym pod postacią narożnych wieżyczek, który nawiązywał do bogatej świeckiej historii miasta. Kierunek odwrotny, tzn. wpływ architektury biblioteki na architekturę miasta zauważalny jest natomiast w Ottawie. Aura Biblioteki Parlamentu w Ottawie (Bibliothèque du Parlement – proj. Thomas Fuller, Chilion Jones, 1858 r.) z dominantą w postaci neogotyckiej wieży (Fot. 7), wpłynęła na kształt wielu brył Ottawy, w tym na szklaną bryłę galerii narodowej Kanady. Zresztą nurty neo- są popularne nadal i bibliotek współcześnie budowanych na kontynencie amerykańskim, które bazują na symbolice minionych stylów, jest sporo.

Fot. 6. Wieża przystępna: WRONNA/FLECKENSTEIN/FELDHUSEN Stadtbibliothek Luckenwalde. 2008.
Fot. Hans Parnitzke (Creative Commons)

Fot. 7. Wieża dumna: T. FULLER, C. JONES
Bibliothèque du Parlement (Ottawa). 1858.
 Fot. Władysław Sojka

Wieże o znacznych wysokościach to przejaw kosmopolityzmu i globalizacji, również w sferze kultury symbolicznej. Stąd nieustanna pogoń za kolejnymi rekordami. Obecnie budowla wysokości jednego kilometra nie jest już wizją futurystów, lecz realizowanym projektem. Nie może zatem dziwić, że ta tendencja wrosła nie tylko w świat obiektów komercyjnych. Za najwyższą konstrukcją biblioteczną uznaje się szanghajska bibliotekę publiczną. W Ameryce Północnej status najwyższej dzierży modernistyczna W.E.B. Du Bois Library (proj. Edward Durrell Stone, 1974 r.) na University of Massachusetts w Amherst z 28 piętami, o wysokości 90 metrów. Wśród najwyższych obiektów najstarszą jest Central Library w Los Angeles

(proj. Bertram Goodhue, 1926 r.). Takie obiekty zawierają komunikaty o prestiżu instytucji. Z mainstreamowej tendencji wybija się projekt Izozaki: Qatar National Library w Doha, który wprowadzie nie stroni od marketingowego wymiaru, lecz próbuje również odbudować tradycyjną symbolikę wieży. Będzie ona wzbogaceniem symboliki wieży o nowoczesność i spełnieniem koncepcji wieży – idealnego zabezpieczenia i jednoczesnego duchowego obcowania ponad ziemią ze zmaterializowaną kulturą. Biblioteka w Doha w ramach artykulacji przypomina brutalistyczne Biblioteca Nacional de la República Argentina (proj. Clorindo Testa, Francisco Bullrich, Alicia Cazzaniga, 1992 r.) w Buenos Aires i Geisel Library (proj. William Pereira, 1970 r., rest. 1993 r.) na University of California w San Diego. Nie ma jednak nic z ich szorstkości, a jej forma wykracza poza obecnie standardowe myślenie o architekturze bibliotek. Jest krokiem w kierunku przedefiniowania symbolicznego znaczenia nie tylko wieży, lecz gmachów instytucji kultury w ogóle. Tak jak kultura – jest subtelna – egzystuje wśród chmur, ponad głowami ludzi. Z drugiej strony, jest dla ludzi i odpowiada ich estetycznym upodobaniom (Kruszewski, 2012, s. 129-130).

KOLUMNA W BIBLIOTECE

Symbolika wertykalności biblioteki to także symbolika elementów strukturalnych budynków, choć nawet wśród architektów nie ma co do tego pełnej zgody. Znaczące są np. poglądy Araty Izozaki dostrzegającego w analizie elementów niemal schizofreniczną manierę. Tymczasem Coop

Himmelb(l)au – w projektach której widać wiele wspólnego z projektami Isozaki – docenia pojedyncze struktury architektoniczne, pozwalające odejść od scentralizowanego czy syntetycznego spojrzenia. Do takich elementów należy kolumna, która posiada symbolikę równie bogatą co wieża i do niej zbliżoną. Jej semiotycznym funkcjom warto poświęcić kilka słów.

W większości kultur używało się symboli wertykalnych, aby wyrazić cechy transcendentne. Znalazły one swoje świadectwo w bibliotekach klasycystycznych (np. w nowojorskiej Low Memorial Library na Columbia University – proj. Charles F. McKim, William R. Mead, Stanford White, 1895 r.). Kolumnady we frontach bibliotek są widoczne z daleka, lecz droga do nich wiedzie szerokimi schodami. Te prowadzą czytelnika do miejsca, z którego wyrastają pnące się do góry kolumny. Wciąż więc jego wzrok ciągniony jest ponad jego głowę ku niebu – symbolowi transcendencji i mistycyzmu. Taka biblioteka nosi w sobie archetyp świątyni, w oczywistym wymiarze religijnym, ale i laickim, gdy naukę potraktuje się jako najwyższe dobro kultury. Tam gdzie znajdują się wysokie schody, a ponad nimi kolumny, wejście do biblioteki znajduje się jakby w środku konstrukcji wertykalnej. Symbolika pionu może wyznaczać taki środek – tworzy się symbolika środka – *axis mundi*. Wyznaczany jest punkt, wokół którego gromadzone jest to, co znane (Niezabitowski, 1981, s. 288). Może nim być wejście główne do budynku, ale też centralna część jego elewacji frontowej. To, co powyżej i poniżej nie jest osiągalne teraz. Jest to coś, co przed człowiekiem – do czego on

zmierza; jak do wiedzy czerpanej dzięki bibliotecznemu zasobowi. Ustawienie kolumn po obu stronach wejścia to przecież również symbolika przejścia między światami, w tym przypadku – światem niewiedzy i światem poznania (Kruszewski, 2012, s. 124).

Skupienie uwagi widzów za pomocą kolumn inaczej zaprojektował Jeremie Malan przy siedzibie Biblioteki Narodowej Południowej Afryki w Pretorii. Akcentem kompleksu bibliotecznego jest konstrukcja złożona z czterech prostopadłościennych kolumn zakończonych stalową klamrą z zawieszonym na niej logo instytucji. Grupa kolumn ideowo usytuowana jest w miejscu specjalnym – jak dawny kamień pocztowy na skrzyżowaniu dróg – tj. na placu przed budynkiem. Jest przestrzenią dominantą podkreślającą prestiż oraz jest

Fot. 8. Wieża-kolumna jako punkt integracyjny: J. MALAN *National Library of South Africa* (Pretoria). 2008. Fot. Betty Luscher

emblemem dumy narodowej. Mimo że struktura kolumn nie jest fizycznie połączona z gmachem, sprawia takie wrażenie – zapraszając i kierując czytelnika do rozpościerającej się za nimi biblioteki (zob. *Jeremie Malan Architects...*, 2011; korespondencja elektroniczna z architektem – w posiadaniu autora). Panujący wokół kolumny ruch ludzki, czyni z tej struktury punkt orientacyjny, ale też integracyjny (Fot. 8). Kolumna wskazuje na mapie miasta punkt, w którym znajduje się biblioteka, a jednocześnie pełni rolę miejsca zbiórek i przypadkowych spotkań.

Kolumny są elementami obiektów architektonicznych lub stawia się je jako formy samodzielne, np. aby wyrazić komuś wdzięczność, czcić czyny bohaterskie lub nawiązywać do innych patriotycznych akcentów (Kopaliński, 1990, s. 151-153). Krzysztof Kalitko wspominał ponadto o „płciowości” elementów architektury (Kalitko, 2005, s. 31). Niewątpliwie kolumna symbolizuje pierwiastek męski. Takimi cechami symbolicznymi charakteryzuje się przytaczana już londyńska King’s Library Tower. Mimo że wypełniona jest książkami, przez co staje się magazynem, jest także kolumną wotywną. Wyeksponowany księgozbiór w ozdobnych oprawach to zasadniczy składnik programu symbolicznego, który ma symbolizować dar Jerzego III dla narodu brytyjskiego (Wilson, 1998, pp. 28, 30-31). Konotuje jednocześnie potęgę brytyjskiego imperium, czego wskaźnikami są m.in. rozmiary obiektu i zastosowany w konstrukcji szlachetny metal – brąz. Notabene, zbliżone konstatacje o potędze imperium brytyjskiego wywołuje też panorama tego fragmentu miasta, gdzie wieża British Library uzupełnia strzelistą konstrukcję pobliskiego wiktoriańskiego dworca kolejowego. Nie należy jednak zapominać o symbolice wież zegarowych, które wskazują na czas, a więc i przemijanie oraz śmierć (Kopaliński, 1990, s. 462). Wieża zegarowa nad biblioteką wzmaga poczucie niecodzienności tej przestrzeni.

Motyw kolumny pojawia się też przed kalifornijską South Chula Vista Library (proj. Ricardo Legorreta, 1995 r.) Tam prostopadłościenna kolumna ma tylko jedną funkcję, jest zaznaczeniem biblioteki w topografii miasta. Z kolei głównie względy marketingowe leżą u podstaw kolumny w Las Vegas Library and Lied Discovery Museum (proj. Antoine Predock, 1990 r.). Walcowata forma to jedna z kilku brył, które zestawione tworzą niepowtarzalną przestrzenną grę z widzem (Fot. 9). To także prowokacyjny kontrast z tandetną dekoracyjnością architektury Las Vegas (Ghirardo, 1999, s. 79). Szczyt kolumny – wizualnej dominanty miejsca, jest celowo „ułamany”, a gdy dostrzeże się pobliską stożkową piramidę (budynek pełniący funkcję sali do organizacji imprez urodzinowych), odniesienia do świata antycznego są wyraźne, lecz te odniesienia to gra z utraconym, jak wspomniana kolumna, tradycyjnym kodem symbolicznym. Kolumna znowu funkcjonalnie jest wieżą, o czym przekonuje się użytkownik będący wewnątrz – jest to Wieża Nauki (Science Tower), służąca do interaktywnej działalności instytucji (zob. *Las Vegas Central Library...*) (Kruszewski, 2012, s. 125-126).

Fot. 9. Zaplanowany chaos: A. PREDOCK *Las Vegas Library and Lied Discovery Museum*. 1990.
Fot. Time Anchor (Creative Commons)

WIEŻA – „OTWARTY” SYMBOL?

Współczesnym zwieńczeniem koncepcji biblioteki w dobie społeczeństwa informacji – idei centrum kulturalnego i społecznego są trzy biblioteki, w których posłużono się motywem wieży: już wybudowana – publiczna w Szanghaju, będąca w budowie – narodowa w Astanie oraz czekająca na realizację (w 2012 r. realizacja projektu została zawieszona) – publiczna w Kopenhadze.

Shanghai Library jest ulokowana w obiekcie z dominantą w postaci dwóch wieżowców: 24- i 11-piętrowego (Fot. 10), wyższy liczy 106 metrów. Są one nie tylko punktem orientacyjnym. Kompleks to integralna część naukowego i edukacyjnego centrum tej metropolii. Z kolei bryła w Astanie jest efektem przeniesienia w nowe miejsce stolicy Kazachstanu i budowania własnej tożsamości narodu: odcięcia się od jeszcze niedawnej zależności od Sowietów i wizji nowoczesnego państwa na styku dwóch kontynentów. Łączyć to ma gmach, będący kombinacją futurystycznej cylindrycznej formy i tradycyjnych motywów kazachskich. Wieża w tym gmachu jest formą niedopowiedzianą ze względu na spłaszczenie bryły. Jednak sugerująca wspinanie się spiralna podstawa budynku dawać będzie magiczne odczucie wznoszenia

się. Biblioteka ma stać się nowym kulturalnym i intelektualnym centrum, powstającym w ramach nowego centrum gospodarczego, społecznego i politycznego kraju. Oba przykłady wskazują na pewien trend, w którym kraje stające się potęgami gospodarczymi, manifestują swoje aspiracje również poprzez spektakularną architekturę – do zbioru tych manifestacji należą wieżowce. Ów marketingowy zabieg był widoczny w Stanach Zjednoczonych przed wybuchem II wojny światowej, widoczny jest też teraz w dynamicznie rozwijających się krajach Wschodu.

Wreszcie projekt w stolicy Danii to przykład hipernowoczesnej architektury. Oprócz sal kinowych i koncertowych, sklepów, restauracji, hotelu, siedzibę znajdzie tam główna biblioteka publiczna miasta (zob. *The Scala X-ing Tower...*; Ingels, 2009, s. 39). Wejście do Scala Tower ma prowadzić po zewnętrznych schodach, położonych na pochyłej elewacji. Wędrówka po fasadzie bryły na tarasy kilkadziesiąt metrów powyżej gruntu, podziwianie panoramy miasta przez okna czytelników – dać ma użytkownikom poczucie wolności i siły. Gospodarz/właściciel – inaczej niż w Chinach lub Kazachstanie – nie musi już niczego udowadniać otoczeniu społecznemu: kompiluje kody dla zabawy, prowokacji, może też multikulturowego manifestu. Scala Tower jest marketingowym produktem społeczeństwa spełnionego. Nie mniej odważny jest kolejny projekt grupy MVRDV. Dotyczy on centralnej biblioteki holenderskiej Brabancji, która jest strukturalnie i funkcjonalnie

Fot. 10. Biblioteka w chmurach: ZHANG JIE ZHENG *Shanghai Library*. 1995.
Fot. Anna G C (Creative Commons)

zintegrowana niemal z całym miejskim ekosystemem, łącznie z linią kolejową przebiegającą w poprzek ogromnego, futurystycznego walca. Ten składa się z kilkudziesięciu ogólnodostępnych poziomów, na których zintegrowano pod jednym dachem ofertę kulturalno-administracyjną adresowaną do miejscowej społeczności (zob. *MVRDV...*).

Tradycje, mimo że różne, posiłkują się zbieżnymi modelami komunikacji z odbiorcą architektury. Nie tylko idee modernistyczne wykraczają poza jeden obszar etniczno-społeczny, co potwierdza, że wieże są tymi konstrukcjami, które nie konotują przynależności do określonych kręgów kulturowych. Wystarczy spojrzeć na liczne biblioteczne wieże magazynowe w Europie i np. na wieżę Biblioteca Mário de Andrade (proj. Jacques Pilon, 1942 r.) w São Paulo – wszystkie wyrastają z różnych korzeni historycznych, jednak budowę wież determinowała funkcja użytkowa. Przytoczone w artykule przykłady wskazują jednocześnie, że podstawową wartością niesioną przez wieże jest również przekazanie informacji o wymiarze symbolicznym, choćby wyrażanych na skali prestiżu. W konstrukcji wieżowej łączy się warstwa użytkowa z symboliczną: taka biblioteka, a wraz z nią materialny symbol wiedzy jest z daleka widoczna, jest obiektem orientacyjnym i marketingowym, ale wciąż symbolicznym.

W niniejszym przyczynku nie wspomniano o wielu innych treściach symbolicznych dostrzegalnych w bibliotekach z dominacją form, w których mniej lub bardziej dyskretnie zaznaczono motyw wieży, jak w Ruskin Library w Lancaster czy centralnej bibliotece Brandenburgische Technische Universität w Cottbus. Nie poruszono też innych ważnych kwestii w analizach semiotycznych konstrukcji wertykalnych. Do takich należy opozycja męskie/kobiece. Potencjalna płciowość bryły w dobie modernizmu została wykluczona z dyskursu architektonicznego (Kalitko, 2005, s. 34). Jednak ta metaforyczna opozycja jest obecna nadal, właśnie gdy interpretacji poddane są konstrukcje wertykalne, zwłaszcza posiadające funkcję magazynowania. Wieża – forma falliczna, symbol siły i ekspansji, w bibliotekach to również funkcjonalnie kolebka, schronienie, a więc pierwiastek żeński. Wieża zabezpiecza przecież dorobek kulturowy człowieka. Daje też użytkownikom chwilowe poczucie bezpieczeństwa, gdy przebywają w budynku i to niezależnie, w jakim stopniu archetypiczność wież została zachwiana po zamachach z 11 września. Warto nad tego typu zagadnieniami pochylić się w przyszłych badaniach.

Ta analiza wskazuje na inny problem. Mianowicie taki, że wieża to narzędzie marketingu, a on jest dla przetrwania biblioteki niezbędny. Architekci projektując budynek dobierają ze świata kultury to, co ich zdaniem istotne dla sformułowania jakiegoś przesłania. Jedni, jak Alvaro Siza, wyzbywają się neutralności przekazu poprzez odwołanie się do tradycji (w tym mogą próbować kreować lub utrzymywać sacrum). Inni, jak Richard Meier lub Rei Kawakubo, twierdzą, że wyłącznie zmiana pozwala rodzić się nowemu. Świat ponowoczesny odebrał im jednak prawo symbolicznego naznacza-

nia, ograniczając ich założenia tylko do jednej z wielu równoważnych opinii. To nie architekt ani teoretyk sztuki wyznaczają język „czytanej” bryły. Rzeczywistym „kustoszem” konwencji estetycznej jest specjalista od wizerunku marketingowego, dla którego pracują designerzy – niekoniecznie artyści. Bo świat współczesny nie jest podbudowany wyrafinowanym smakiem jednostki, lecz zwyczajnością masy ludzkiej, jedynie pozornie pokawałkowanej w niezależne, samostanowiące byty.

BIBLIOGRAFIA

- Dezeen (2012). Book Mountain by MVRDV. *Dezeen – Architecture and Design Magazine* [online], [dostęp: 21.08.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.dezeen.com/2009/05/29/book-mountain-by-mvrdv/>>.
- Dulau, Robert [et al], ed. (2012). *Torres y rascacielos: de Babel a Dubái*. Barcelona: Obra Social «la Caixa».
- Eliade, Mircea (2009). *Traktat o historii religii*. Warszawa: Aletheia.
- Ghirardo, Diane (1999). *Architektura po modernizmie*. Toruń: VIA.
- ICT (2007). *Fisk University Cravath Hall* [online]. I. C. Thomasson Associates [dostęp: 03.08.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.ichtomasson.com/cms/Fisk+University+Cravath+Hall/390.html>>.
- Ingels, Bjarke (2009). *Scala – the city house*. W: *Library space: inspiration for buildings and design*. Ed. H. Niegaard, J. Lauridsen, K. Schulz, Copenhagen.
- Jacko, Jan F. (2005). *Struktura symboli wertykalnych a ich rola w komunikacji międzykulturowej i w zarządzaniu*. W: *Religion in the time of changes*. Red. E. Klima. Łódź: University of Lodz, s. 177-194.
- Jencks, Charles A. (1987). *Architektura postmodernistyczna*. Warszawa: Arkady.
- JMA (2012). *Jeremie Malan Architects and Interiors – view our portfolio of projects* [online]. Jeremie Malan Architects [dostęp: 03.08.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.malanarchitects.co.za/projects.asp>>.
- Jodidio, Philip (2002). *Architecture now!* Köln: Taschen.
- Kalińko, Krzysztof (2005). *Architektura między materialnością i wirtualnością*. Poznań: Wydaw. Naukowe UAM.
- Kopaliński, Władysław (1990). *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kruszewski, Tomasz (2009). *Adaptacja bibliotek w budynkach sakralnych – wybrane kwestie*. *Bibliotekarz*, nr 4, s. 4-8.
- Kruszewski, Tomasz (2012). *Przestrzenie biblioteki. O symbolicznej, fizycznej i społecznej obecności instytucji*. Toruń: Wydaw. Nauk. UMK.
- Minujin, Marta (2010). *Tower of Babel made of books in all languages* [online]. Marta Minujin – Official WebSite [dostęp: 03.08.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.marta-minujin.com/exhibitions19.html>>.
- MVRDV (2014). *Brabant Library* [online]. MVRDV [dostęp: 03.08.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.mvrdv.nl/#/projects/155brabantlibrary2>>.
- Niezabitowski, Andrzej (1981). *Architektura a symbolika archetypów kulturowych*. W: *Modelowe formy zagospodarowania przestrzennego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*. T. 2. [Red. A. Niezabitowski]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Predock, Antoine (2014). *Las Vegas Central Library & Children's Museum* [online]. Antoine Predock Architect Projects [dostęp: 03.08.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.predock.com/LasVegasLibrary/LasVegas.html>>.
- Preziosi, Donald (1979). *The semiotics of the built environment: an introduction to architectonic analysis*. Bloomington: Indiana University Press.
- Rabiej, Jan (1996). Wymiar znaczeniowy form wertykalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Architektura*, z. 30, s.155-180.
- Roth, Manuela (2011). *Masterpieces: library architecture + design*. [Salenstein]: Braun.
- Scala, Tower (2014). The Scala X-ing Tower Proposal in Axel Torv Square, Copenhagen. *Design Build Network* [online], [dostęp: 3.08.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.designbuild-network.com/projects/scala-tower>>.
- Stróżewski, Władysław (2002), *Wokół piękna: szkice z estetyki*. Kraków: Universitas.
- Tuan, Yi-Fu (1987). *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa: PIW.
- Warmiński, Andrzej (1999). Filozoficzno-symboliczna wieża architektury. W: *Przestrzeń, filozofia i architektura: osiem rozmów o poznawaniu, produkowaniu i konsumowaniu przestrzeni*. Red. E. Rewers, Poznań: Wydaw. Fundacji Humaniora.
- Wilson, Colin St John (1998), *The design and construction of the British Library*, London: The British Library.
- Winskowski, Piotr (2000). *Modernizm przebudowany: inspiracje techniką w architekturze u progu XXI wieku*. Kraków: Universitas.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 1 września 2015 r.

TOMASZ KRUSZEWSKI
Institute of Information and Book Studies
Nicolaus Copernicus University,
Torun School of Banking
e-mail: tomkrus@umk.pl

VERTICALITY OF LIBRARIES – FROM SACRUM AND WATCHTOWER TO MARKETING ICON (A PHILOSOPHICAL ESSAY)

KEYWORDS: Library architecture. Symbolism of space. Psychology of place.

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The article is intended to present selected transformations in the symbolism of libraries, visible both in their organization and embodiment, i.e. the architecture. One of the indicators connoting new symbolic content different from the traditio-

nal one are vertical constructions of library buildings. **Research methods** – Both formulas shared one feature: towers were isolated from the local community and accessed only by the chosen ones. **Results and conclusions** – Contemporary implementations and projects use different symbolism of verticality. Libraries lose their aura of transcendence, mysticism and glue binding together the world of matter and spirit exemplified by towers for ages. Nowadays towers are a crowded part of the social space (the center of civilization and culture) and their archetypicality is meant to lure and beckon the library users. This way the symbol is exchanged and becomes more material, available for adjustment to the current needs. The human need for the status remains satisfied but the temple is replaced with a product.